

Theodore Abū Qurra, Szántó (Arator) István és a jezsuiták forrása?

Varsányi Orsolya

Magyarságkutató Intézet – MTA Könyvtár

KIVONAT

A dolgozat Szántó Arator István (elhunyt 1612) *Confutatio Alcorani* című művének forráslistáját vizsgálja, különös tekintettel az iszlám elleni polemikus auktoritások felsorolására a 2. könyv nyolcadik fejezetében (Szántó 1611, 75–76.). A kutatás egy kuriózumnak számító bejegyzésre fókuszál: Theodore Abū Qurra nevére, az egyik legkorábbi arabul író keresztény teológusára (9. század). A tanulmány azt vizsgálja, mennyit tudtak Theodore Abū Qurráról a 16–17. századi európai szerzők, és művei milyen mértékben szolgáltak forrásul az iszlámról szóló vitairataikhoz. Először bemutatja Theodore Abū Qurra életét és munkásságát, különös tekintettel az iszlámról szóló, görög és arab nyelven fennmaradt írásaira, hangsúlyozva azok apologetikus jellegét és az iszlám terjesztésének kritikáját. Ezután áttekinti a szerző „kutatástörténetét” Szántó koráig és korában, bemutatva, hogy bár személye nem volt pontosan ismert, műveit már ekkor fordították és kiadták. Végül feltárja, hogyan juthatott Szántó Arator István tudomására Abū Qurra neve és munkássága, feltételezve, hogy a Gretser-féle kiadás és személyes kapcsolatai (például Francisco Torresszel) révén ismerhette a releváns szövegeket. A tanulmány rámutat, hogy Theodore Abū Qurra munkái – amelyek a legkorábbi keresztény apológiák közé tartoznak az iszlám ellen – témái visszaköszönnek a kora újkori antiturcica irodalomban.

KULCSSZAVAK: Szántó Arator István, Theodore Abū Qurra, iszlámmal szembeni polémia, antiturcica irodalom, forráskutatás

Jelen dolgozat kiindulópontját Szántó Arator István (meghalt: 1612) *Confutatio Alcorani* c. művének egyik forráslistája adja: a 2. könyv nyolcadik, *Quod Mahometes non fuerit verus Dei*

propheta, sed magnus Antichristi praecursor című fejezetében (Szántó 1611, 75–76.) a szerző a fejezetcímben szereplő állítását auktoritásokra hivatkozva is megerősíti, utalva azokra a *historicusokra*, akik a *mahometanismusról* bármit is írtak (*Et testantur historici omnes qui de impura et impia secta Mahometana aliquid scripserunt* – Szántó 1611, 75.), illetve általános értelemben azokra a szerzőkre, akik „Mahometről” írtak (lásd a marginális megjegyzést: *Authores, qui contra Mahometem aliquid scripserunt* – Uott). Ebben a felsorolásban szerepel Theodore Abū Qurra, az egyik első ismert arabul író keresztény teológus neve, még ha itt áttételesen is: „*His adde plures alios, quos recenset Medinna liber 1. de recta in Deum fide caput 4. Scilicet Eutymius Monachus, Theodorus Abucoras, Euodius monachus, Nicetas Byzontinus, Joannes Cantacuzenus, Stephanus Langino episcopus Cantuariensis, Alexander Hallensis, Adelphus abbas Benedictinus, Jacobus Vitriacensis, Joannes Vallensis Anglus, David Bois Anglus, Umbertus Generalis Dominicanorum, Dionysius Ricelius Carthusianus, Joannes Turrecremata, Joannes Senior Toletanus, Nicolaus Jauriensis episcopus.*” (Szántó 1611, 76.) Szántó forrásainak azonosítása, az általa megadottak rendszerezése és citátumhasználata jellemzőinek vizsgálata hosszabb kutatást igényel, itt csak ennek az egy tételnek, mint kuriózumnak, a 9. század egyik első arabul író keresztény teológusára való hivatkozásnak jártam utána, illetve annak, hogy nevén kívül mit tudtak Theodore Abū Qurráról a 16–17. századi európai szerzők, s miben lehetett, ha lehetett, forrásuk az iszlámról. Először röviden bemutatom a szerzőt, majd azt, hogy „kutatástörténete” Szántó koráig és korában hogyan alakult, s zárásképp tekintek rá a jelen kérdés szempontjából releváns műveire, ezek ismertségére és hozzáférhetőségére.

Theodore Abū Qurra¹

Keveset tudunk Theodore Abū Qurra életének eseményeiről. Feltehetően Edesszában született a 8. század közepe táján, és melkita² volt. Ő volt az egyik legelső keresztény, aki arabul írt. Egyes feltételezések szerint fiatalon a palesztinai Mār Saba kolostorban volt szerzetes, de ez nem bizonyítható egyértelműen. Ismeretlen időpontban Harrār, az Edesszától délre fekvő jelentős székhely püspökévé szentelték. 811 körül I. Tamás jeruzsálemi pátriárka (807–821) lefordíttatta egyik arab nyelven írt krisztológiai művét görögre, és elküldte Ör-

1 Részletes irodalomlista a szerzőről: Lamoreaux 2009, 443–448.

2 Melkiták: Szíria és Egyiptom azon keresztényei, akik elfogadták a khalkédóni zsinat (451) eredményeit, amely megerősítette, hogy Krisztusban két természet van, egy isteni és egy emberi. Mivel azonos teológiai állásponton voltak, mint a bizánci császár, melkitáknak nevezték őket – vagyis királypártinak vagy a császár emberének (a szír *malkā* 'király' szóból) – azok, akik elutasították a khalkédóni definíciót, és Krisztusban csak egy természetet fogadtak el. A megnevezést a Közel-Keleten az összes khalkédóni hitvallást követőre használták, és végül elveszítette pejoratív felhangját, és az alexandriai, jeruzsálemi és különösen antiokiai patriarchátusok híveit jelentette.

ménysország monofizitáinak. Valamikor 813 és 817 között Örménysországba ment, hogy vitázzon a monofizitákkal. Talán 816-ban fordította arabra Pszeudo-Arisztotelész *De virtutibus animae* című művét. Egy késői, nem biztosan hiteles feljegyzés szerint 829-ben találkozott al-Ma'mün kalifával (813–833) Harránban, és részt vett egy teológiai vitában a jelenlétében. Halálának dátuma ismeretlen. A későbbi kútfők a manicheusok és a zsidók elleni polemikus tevékenységét, az ikonok védelméről, a melkita krisztológia monofizitákkal és nesztoriánusokkal szembeni védelméről írt műveit, valamint az iszlám elleni polémiaját emlegetik. (Lamoreaux 2005, xvii–xviii; Lamoreaux 2009, 439–441.)

Theodore eredetileg nagy arab, görög és szír nyelvű korpusza csak részben maradt fenn. A transzmisszió történetét részleteiben nem ismerjük, de arab művei és a neki tulajdonított görög töredékek kapcsolatát sem. Kevés műve jelent meg kritikai kiadásban. Theodore művei közül harminc foglalkozik az iszlám kihívásaival: tizenhat arab, a többi görög nyelvű. E művek kis része hosszabb értekezés, a legtöbb azonban meglehetősen rövid, sőt töredékes. Az arab művek nagy részének célja a kereszténység védelme az iszlám kihívásaival szemben, méghozzá úgy, hogy összehasonlíttja terjesztésének módját az iszlám terjesztésének módjával. Kulcsfontosságú motívumként említi, hogy azok, akik először hirdették a kereszténységet, képtelenek voltak gazdagságot, hatalmat vagy örömeket ígérni a potenciális megtérőknek; sőt, csak nehézségeket és megaláztatást ígérhettek, és mégis nagyon sokan vették fel. Theodore úgy érvel, hogy ez csak akkor történhetett meg, ha legkorábbi prédikátorai csodákkal erősítették meg üzenetüket. Mindez ellentétben áll kora többi vallásával, amelyeket csak azért fogadtak el az emberek, mert olyan etikát kínáltak, amely megfelel vágyaiknak. A megtértek például politikai hatalomhoz vagy gazdagsághoz juthattak, több feleséget is vehettek, vagy tetszés szerint elválhattak, és így tovább. Emellett e vallások egyike sem tudta bizonyítani, hogy alapítóját csodák igazolták volna. Theodore iszlámról szóló írásainak másik kiemelkedő témája a keresztény tanítás (elsősorban a Szentháromság és a megtestesülés tanai) és gyakorlat észszerűségének védelme. Igyekszik bizonyítani, hogy nem mond ellent a józan észnek – ahogy az a polémiaiban felmerül – vagy az Isten attribútumairól általánosan elfogadott elképzeléseknek. Hasonlóan fontos Theodore számára az ember szabadságának védelme és az ehhez kapcsolódó keresztény üdvösségfelfogás témája. A keresztény gyakorlatból a vitatott, megkérdőjelezett témák, melyeket tárgyalnia kellett: a kereszttség, az eucharisztia, és különösen az ikonok és a kereszt tisztelete voltak. (Lamoreaux 2009, 439–441.)

Theodore arab művei ritkán említik név szerint az iszlámot. Ehelyett utalásokkal él, és azokról beszél, „akik azt állítják, övék a[z igaz] hit” vagy „akik azt állítják, hogy van egy könyvük, amelyet Isten küldött le”. Azt, hogy az iszlám a téma, onnan láthatja az olvasó, hogy Theodore koráni nyelvezetet használ, és gyakran él a muszlim teológia terminológiájával. Egészen más a helyzet görög műveiben. Ellenfeleit itt szinte mindig szaracénként, hagarénusként vagy arabként nevezi meg. Érvei nem finomak, az iszlám prófétáját erkölcs-telenséggel, örültséggel és az igazság szándékos elferdítésével vádolja, vagy azzal, hogy egy démon megszállta. E különbség az eltérő célközönséggel magyarázható, illetve írhatjuk a körülmények és a félelem számlájára is. (Lamoreaux 2009, 440.)

Theodore iszlámról szóló művei a kereszténységnek az iszlámmal szemben írt legkorábbi és legrészletesebb apológiái közül valók. A fennmaradt kéziratok számából ítélve úgy tűnik, hogy arab műveit a középkorban nem olvasták vagy másolták széles körben – talán nyelvezetük nehézsége miatt, vagy mert nem voltak olyan vonzóak, mint a későbbi, átfogóbb értekezések. Görög műveit azonban kéziratban formában széles körben terjesztették. E görög művek többsége grúz fordításban is létezik, és ebben a formában is népszerű. (Lamoreaux 2009, 440–441.)

Kutatástörténet

A 19. század végéig Európában Theodore Abū Qurra csak görög műveiről volt ismert, melyeket a 16–17. század fordulóján adtak ki. Jacob Gretsher SJ (meghalt 1625) 1606-ban Ingolstadtban (tehát 6 évvel azelőtt, hogy Szántó befejezte művét – itt a kiadásra előkészített változatban szereplő 1611-es dátumra utalok, jóllehet az ajánlás vége alapján már korábban, 1605-ben is kész volt a mű –, illetve egy évvel azután, hogy Szántó Olmützbe került³) adta ki *Theodori Abucarae episcopi Cariae varia contra haereticos, judaeos et saracenos opuscula* címmel gyűjteményes kötetét, amelynek darabjai utat találtak Migne *Patrologia Graecá*jába (t. 97. col. 1461–1610.) is. (Dick 1982, VI.)

Szántó kortársa, a német jezsuita szerzetes, Jacob Gretsher kiadása *Epistola dedicatoriá*jában Anton Welser (meghalt 1618) frisingeni kanonoknak írja: „*Quis autem iste Abucaras fuerit, quo saeculo floruerit, non ego dicere, sed a te, vir clarissime, qui omnem antiquitatis memoriam pectore conclusam tenes discere cupio.*” (Gretsher 1606, 373.) Tehát maga is elismerte, hogy bizonytalan Theodore-t illetően, de a kötet címe azt mutatja, hogy úgy gondolta, Abū Qurrát azonosíthatja a makedóniai Kária püspökével, Theodorral, Photius kortársával. (Lásd még Dick 1982, VII.) A kötetben közölt művek fordításainak egy része saját munkája volt, más részüket a szintén jezsuita Francisco Torres (Turrianus) (meghalt 1584) készítette.

A szintén kortárs Antonio Possevino (meghalt 1611) jezsuita hitvitázó az *Apparatus sacer*ben szintén hivatkozik Káriára, de felmerül a Raithui Theodorral (7. sz.) való azonosítás is: „*THEODORVS Cognomento Abucaras, Episcopus Carum (alijs Cariæ) scripsit Græcè Christianas Disputationes quindecim contra plerosque sui temporis hæreticos, potissimum autem Sarracenos, vel Arabas, & Agarenos, Tritheitas, Theopaschitas, Iacobitas, Monophysitas, Iudæos, Nestorianos, et Origenistas. Vide autem in verbo Theodorus in Cænobio Raithu, presbyter est enim idem.*” (Possevino 1608, II, 462.)

³ Szántó 1600-tól visszavonultan élt a znióvárjai rendházban, irodalmi tervei megvalósításának szentelve idejét. 1605-ben azonban Bocskai hajdúi felgyújtották a rendházat, s Szántó munkája oda-veszett, a *Confutatio Alcorani* kivételével. Innen ment az olmützi rendházba, ahol 1612-ben bekövetkező haláláig élt s alkotott.

A jezsuita Canisius Péter unokaöccse, Henrik Canisius (meghalt 1610) *Theodori Hagio-politani disputatio de nomine dei – De Dei et deitate – Disputatio cum Nestoriano* (1603) című műve pedig Theodorus Hagiopolitanusként említi.

Valamennyi itt felsorolt mű Szántó munkájával egy időszakban keletkezett, vagyis a korban érdeklődés mutatkozott a szerző és művei, elsősorban a szektáknak tekintett más keresztény felekezetek elleni vitáiratai és az iszlámmal szemben fogalmazott polemikus művei iránt.

Szántó és Theodore Abū Qurra

Visszatérve a bevezetőben említettekre, a felsorolásban megjelenő, Theodorus Abucorasra tett utalásnál Szántó a spanyol ferences szerzetes, Miguel de Medina (meghalt 1578) *De recta in Deum fide* c. művére hivatkozik. („*His adde plures alios, quos recenset Medinna liber 1. de recta in Deum fide caput 4.*” Szántó 1611, 76.)

A témakör, amelyben a hivatkozás megjelenik, ahogy a fejezetcím (*Quod Mahometes non fuerit verus Dei propheta sed magnus Antichristi praecursor* – Szántó 1611, 75.) mutatja, az, hogy „Mahomet” nem jöhetett Istentől. A fejezet bevezető mondatai „Mahomet” életére hivatkozva állítják, hogy nem lehetett valós próféta, csakis hamis próféta és csaló. Hivatkozik rá, hogy törvénye nem Istentől való, tehát küldetése sem lehet tőle, így csakis ördögi lehet a forrás. Más oldalról megtámogatva az érvet: Isten nem küldhetett ilyen embert,⁴ s emez érvet az írásból vett *locusok* (*Psal. 5,7.5.; Sapient. 14,9.*) is erősítik. Ezután adja Szántó azt a felsorolást, melyben azon történészek nevei szerepelnek, akik bármit is írtak „Mahometről” és szektájáról, s ezáltal igazolták a fentebb elővezetettek valóságát.

Miguel de Medina hivatkozása Abū Qurrára művének egy olyan fejezetében (*His adde plures alios, quos recenset Medinna liber 1. de recta in Deum fide caput 4.*) található, mely eretnokségeket és más közösségeket sorol fel és jellemez (Lib. 1. Caput IIII. Medina 1564, 6). Ezen belül pedig egy oly közösség leírásában, mely nem keresztény, mert a keresztséget elutasítja, de nem is bálványimádó (mert egy Istent hisz), s emellett még Krisztust is elismeri, de nem Istenként, hanem egy kiváló emberként: a saracenusok és törökök csoportja.⁵

4 „Ex vita Mahometis et ex praecedenti capite quilibet facile intelligere potest Mahometem non fuisse Dei prophetam, sed pseudo-prophetam et maximum impostorem mundi. Nam si lex eius non est data a vero Deo [...] ergo nec ipse est a vero Deo missus, sed a cacodaemone, et mentitur se Dei esse apostolum. Deinde bonus, iustus, et sanctus non solet mittere ad instituendum populum suum hominem idololatram, praedonem, latronem, raptorem, mendacem, adulterum, magnum haereticum, Arrianum, Nestorianum, Jacobitam, Judaiz[an]tem, epilepticum, crudelem, omnibus denique erroribus et vicijs refertum et in his usque ad mortem perseverantem.” (Szántó 1611, 75.)

5 „Sunt praeter hos Catholicae fidei impugnatores, quos diximus, quidam alij, qui cum non sint iudicandi Christiani, utpote qui sacramento baptismi destituantur, nec tamen eos Idololatrast dixeris, cum Deum unicum, rerum cunctarum principium fateantur, et Christum, et si non Deum, uirum ta-

Ennek rövid bemutatása után következik a felsorolás azon jeles szerzőkről, akik e vallás ellen tollat ragadtak, amelynek Theodore Abū Qurra is része.⁶

Mivel azonban nem mondhatjuk egyértelműen, hogy a szántói szöveget Miguel de Medinaé alátámasztja – Szántó arról beszél, hogy Mohamed nem Isten küldöttje, míg Medina szövege rövid általános meghatározást ad a vallásra, s annak egy ígéretére/jellemzőjére –, feltételezhetjük, hogy az itteni hivatkozás nem tartalmi. Theodore Abū Qurra eredeti, Medina által nem idézett szövege azonban mutat egyezést a szántói témával is, még ha nem is Medina bemutatása szerint, ezért két dolgot feltételezhetünk: vagy azt, hogy a Szántó által itt állítottak általánosságok lévén, Szántó úgy sorolhatott fel hozzá forrásaiban talált neveket, hogy nem vetette mindegyikkel össze, de eljátszhatunk azzal a gondolattal is, hogy Szántó más módon is ismerhette Abū Qurra szövegét.

A 18., 19. és 20. dialógusokban Abū Qurra értékeli „Mahomet” küldetését, és az eredmény negatív. A témakört, melyhez Szántó sorolta (hogy Mohamed nem jöhet Istentől), Abū Qurra 19. dialógusában láthatjuk: ebben Abū Qurra arról ír, hogy az igaz próféta arról ismerhető fel, hogy vagy megjövendőlt próféta, tehát próféciák jelezték előre az eljövételét, vagy csodák igazolják, Mohamedre pedig egyik feltétel sem áll. Azt a kijelentést, hogy egyenesen ellenség, a 20. dialógus hozza, melyben Abū Qurra Mohamedet – a felhozott erőszakossága, vallási türelmetlensége miatt, valamint mert házasságtörés jellemzi – egyenesen Isten ellenségének titulálja. Ezek a témakörök megjelennek a gretsheri kiadásban (XIX. *Mahometem non esse ex Deo*. Gretser 1606, 480–483.; XX. *Alia interrogatio, specie exempli, quod Mahometus fuerit hostis Dei, et a Daemone obsessus*. Gretser 1606, 483–485.) Ugyan az olmtüzi könyvtárban, mely a korábbi jezsuita könyvtár anyagát tartalmazza, jelenleg nem található meg ez a kiadvány, de Gretser számos más műve, ahogy számos egyéb, a megelőző és 1606-ot követő években Ingolstadtban kiadott kiadvány is, igen. Elképzelhető tehát, hogy korábban megvolt: az olmtüzi rendház kifejezetten tudományos központnak, a jezsuita tudományosság egy központjának számított, széles körből érkeztek a rend tagjai és a diákok, nem okozhatott nehézséget a kiadvány beszerzése. Elképzelhető, hogy a későbbi svéd megszállás alatt veszett nyoma.⁷

Más utak is elképzelhetők, melyeken keresztül Szántó valamiképp tudhatott Theodore Abū Qurráról: például a fordítóin át. Több kiadásban is „Turrianus”, azaz Francisco Torres szerepel egy-egy Theodore Abū Qurra-mű fordítójaként. A vele való kapcsolat alaposabban

men iustissimum doceant. Hos Sarracenos, et Turcas appellamus.” Medina 1564, 6.

6 „Quoniam uero hi, sua licentiosa carnis libertates, qua in hac uita fruuntur, et sua rerum gestarum fortuna, infirmos Christianorum animos quatiunt, dum omnia illis ex uoto prouenire quotidie uidentur, contra quero Ecclesiam Christi internis sectarum et armorum seditionibus concuti, et infidelium externis bellis lacerari, ex quibus fidei uoluntarius consensus poterat minui, sapientes quidam Ecclesiastici uiri in eam superstitionem et legem, stylum direxerunt. In quibus praecipui sunt. Ioannes Damascenus cognomento Gryfforas, qui circa eius sectae initia uixit et apud Persas sub eorum imperio captius, Christum sustinuit, Eutimius Monachus Zigabenus, Theodorus Episc. Charran, cognomento Abbucoras,” [...] Medina 1564, 6.

7 Az olmtüzi könyvtárral kapcsolatosan itt megfogalmazottakhoz sokban hozzájárultak Kovács Eszter visszajelzései, aiknek ezúton is köszönetet mondok segítségéért.

feltérképezendő, de az tény, hogy minekutána Szántónak 1579-ben sikerült megvalósítania tervét, s létrejöhetett az önálló Collegium Hungaricum Rómában,⁸ rektorává ő már nem lett, mert erdélyi misszióba készült. A választás Franciscus Turrianus (Francisco Torres) (1509–1584) személyére esett. (Bitskey 1983, 134.) Szántó levelei ennek kapcsán is és egyéb alkalmakkor is említik őt (MAH I 899., 933., 973.) és 1581-es, Kolozsvárról Acquaviva generálisnak írt levele végén az üdvözlések során elsőként említi régi barátai közt (MAH II 199.)⁹ Tehát személyes ismeretség fűzte őket egymáshoz, így elképzelhető, hogy tudtak egymás munkájáról, ismerték egymás érdeklődési területét.

Egyes szövegeket Genebrardus is fordított; de itt nem találtam más kapcsolatot, mint Szántó ismételt hivatkozásait Genebrardus *Liber Chronographiae* c. munkájára, melyben azonban nem szerepel utalás Abū Qurrára. A fordító Abū Qurra-kiadványára (Genebrardus 1575.) nem találtam Szántónál hivatkozást. Genebrardus, azaz Gilbert Génebrard (meghalt 1597) 1578–1588 között Rómában tartózkodott, elképzelhető, hogy találkoztak. Az általa fordított szövegek olyan gyűjteményekben jelentek meg, melyek az olasz könyvtárba is utat találtak (a *Magna Bibliotheca Veterum Patrum* kötetei jelenleg a III 1.982/1–17 jelzetek alatt találhatók), de az, hogy ezek elérhetőek voltak-e már, mikor Szántó ott tartózkodott, még tisztázandó. Azokat a dialógusokat, melyek tartalma egyezést mutat Szántó érvelésével (19–20. dialógusok), ő nem fordította, de egyebeket igen, tehát amennyiben Szántó hozzáfért ehhez a műhöz, Theodore nevével, munkássága jellegével megismerkedhetett rajta keresztül.

Zárszó

Theodore Abū Qurra személye ugyan nem volt ismert pontosan a 16–17. században, de a vizsgálat bemutatta, hogy tudós körök, elsősorban szerzetesek, s köztük igen nagy számban jezsuiták foglalkoztak vele, nevét ismerték, munkáit lefordították és kiadták.

Szántó hivatkozása, ahogy láttuk, nem fedi pontosan azt a témakört, melyre utalni szeretne, az utalás mégis megfelel a valóságnak, és mivel a Gretsher-kiadásban szereplő munkák témájával összevetve egyezést találunk, feltételezhetjük, hogy azt is olvashatta.

Theodore Abū Qurra az első szerzők között volt, akik közvetlen közelből ismerték meg az iszlámot, s kényszerültek a kereszténység tanainak védelmére az új vallás kihívásaival szemben, annak fennhatósága alatt élve. Az első keresztények között volt, akik arabul kezdtek keresztény teológiát és apológiát írni. A szakirodalom azt már régóta tudja, hogy az ál-

⁸ L. bővebben Lázár 1988 és 2013.

⁹ Et quia non mihi vacat omnibus patribus et fratribus Romanis seorsim scribere, haec sit communis omnibus epistola. Et pace T. R. P. t. saluto in primis omnes patres meos charissimos, qui sunt in domo professa, cum antiquis amicis, Patre Turriano et Patre Friderico.

tala és kortársai által lefektetett témák hosszú időre meghatározták a körépkori arab keresztény apológiák tematikáját, de azt is láthatjuk, hogy eme témák jelentős része a kora újkori *antitursica* írásokban is megjelenik, s e témák továbbélése, a kezdetekkel való kapcsolata további vizsgálódásokra érdemessé teszi.

A Theodore Abū Qurra iránt a 16–17. században megmutatkozó érdeklődés, műveinek kiadása, s a rá való hivatkozások annak a mozaiknak egy apró részét képviselhetik, melyet e témák fejlődése, átvétele, hagyományozása alkot.

Hivatkozott irodalom

Források

- Canisius 1603.** Henrik Canisius: Theodori Hagiopolitani disputatio de nomine Dei – De Dei et deitate – Disputatio cum Nestoriano. In Henrik Canisius: *Lectiones antiquae*. Ingolstadt, 1603.
- Genebrardus 1575.** Gilbertus Genebrardus: Theodori Abucarae episcopi Cariae varia contra haereticos et sarracenos opuscula. In Margarin de la Bigne: *Bibliotheca Veterum Patrum*, t. 4. Paris, 1575.
- Gretsher 1606.** Jakob Gretsher: *Theodori Anucarae episcopi Cariae varia contra haereticos judaeos et saracenos opuscula*. Ingolstadt, 1606.
- MAH I.** *Monumenta Historica Societatis Iesu* Vol. 101. = *Monumenta Antiquae Hungariae* I. (1550–1579), edidit L. Lukács S.I. Institutum Historicum Societatis Iesu, Roma, 1969.
- MAH II.** *Monumenta Historica Societatis Iesu* Vol. 112. = *Monumenta Antiquae Hungariae* II. (1580–1586), edidit L. Lukács, Institutum Historicum Societatis Iesu, Roma, 1976.
- Medina 1564.** Miguel de Medina: *Christianae paraenesis sive de recta in Deum fide libri septem*. Venetiae, 1564.
- Possevino 1608.** Antonio Possevino: *Apparatus sacer ad scriptores veteris et novi testamenti*. Coloniae, 1608.
- Szántó 1611.** Szántó (Arator) István: *Confutatio Alcorani*. Bevezető tanulmány, jegyzetek: Lázár István Dávid. József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1990. (Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 27.)

Szakirodalom

- Bitskey 1983.** Bitskey István: A római Collegium Germanicum-Hungaricum és a magyar ellenreformáció kezdetei. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 87. (1983) 1–3. sz. 130–136.

- Dick 1982.** Ignace Dick: Introduction Générale à Theodore Abuqurra. In Ignace Dick: *Theodore Abuqurra. Traite de l'existence du createur et de la vraie religion*. Jounieh, Librarie Saint-Paul és Róma, Pontificio Istituto Orientale. 1982. V–LVI.
- Lamoreaux 2005.** John C. Lamoreaux, *Theodore Abū Qurrah*. Utah, Provo, 2005.
- Lamoreaux 2009.** John C. Lamoreaux: Theodore Abū Qurra. In David Thomas – Barbara Roggema (Szerk.) *Christian-Muslim relations 600–1500*. Brill, Leiden–Boston, 2009. 439–491.
- Lázár 1988.** Lázár István Dávid: Kísérlet a Római Collegium Hungaricum megalapítására: 1578–1579. *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, 25. (1988) 135–143.
- Lázár 2013.** Lázár István Dávid: Szántó (Arator) István SJ tevékenysége a római Collegium Hungaricum megalapításában. In Ajkay Alinka – Bajáki Rita (szerk.): *Pázmány nyomában*. Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére. Mondat Kft., Vác, 2013. 305–310.

ABSTRACT

Theodore Abū Qurra, the Source of István Szántó Arator and Jesuits?

This study examines the source list of István Szántó Arator's (died in 1612) *Confutatio Alcorani*, with a particular focus on the polemical authorities against Islam listed in the eighth chapter of the second book (Szántó 1611, 75–76). The research focuses on a curious entry: the name of Theodore Abū Qurra, one of the earliest Christian theologians to write in Arabic (9th century). The paper investigates the knowledge of 16th–17th-century European authors about Theodore Abū Qurra and the extent to which his works served as sources for their anti-Islamic polemics. It first briefly introduces Theodore Abū Qurra's life and work, with particular attention to his extant writings on Islam in Greek and Arabic, emphasizing their apologetic nature and critique of the propagation of Islam. Subsequently, it reviews the „research history” of the author up to and during Szántó's time, showing that although his identity was not precisely known, his works were already being translated and published. Finally, the study examines how István Szántó Arator may have become aware of Abū Qurra's name and work. It is suggested that he could have accessed the relevant texts through the Gretser edition and personal connections (for example, with Francisco Torres). The paper also highlights that Theodore Abū Qurra's works – among the earliest Christian apologies against Islam – resonate thematically with the early modern Antiturcica literature.

KEY WORDS : István Szántó Arator, Theodore Abū Qurra, Anti-Islamic polemic, Antiturcica literature, Source research